

4. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобласць; рэд. С. В. Марцэлеў і інш. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыкл., 1985. – 496 с.
5. Кун, Г. Возвращение из преисподней / Г. Кун // Историк и художник. – 2007. – № 2. – С. 161–176.
6. Кушкова, А. Предметно-тематический указатель к сборнику Н. Я. Никифоровского / А. Кушкова // Антропологический форум. – 2009. – № 11. – С. 1–47.
7. Недорога, В. Перспективизм / В. Недорога // Новая философская энциклопедия: в 4 т. – М.: Мысль, 2001. – Т. 3.
8. Никифоровский, Н. Я. «Нечистики», свод простонародных в Витебской Белоруссии сказаний о нечистой силе / Н. Я. Никифоровский. – Вильна: Н. Мац и К°, 1907. – 106 с.
9. Никифоровский, Н. Я. Нечистики / Н. Я. Никифоровский // Призраки; сост. Ю. Медведев. – М., 1997. – Т. 8. – С. 387–456.
10. Никифоровский, Н. Я. Очерки простонародного життя-бытья в Витебской Белоруссии / Н. Я. Никифоровский. – М.: Книга по Требованию, 2011. – 466 с.
11. Никифоровский, Н. Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / Н. Я. Никифоровский. – Витебск: Губернская Типо-Литография, 1897. – 344 с.
12. Никифоровский, Н. Я. Странички из недавней старины города Витебска / Н. Я. Никифоровский. – Минск: Польша, 1995. – 149 с.
13. Пропп, В. Я. Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп. – Л.: ЛГУ, 1986. – 364 с.

Асіпчук А. М. (Гродна, Беларусь)

СТЫЛІСТЫЧНАЕ ВЫКАРЫСТАННЕ АНТОНІМАЎ У ПАЭЗІІ МАКСІМА ТАНКА

Адным са сродкаў мастацкай выразнасці ў мове паэтычных твораў Максіма Танка выступаюць антонімы. Кожная пара антонімаў выконвае пэўную стылістычную функцыю. Вылучэнне і аналіз стылістычных фігур праводзіліся на аснове значэння антанімічнага кантэксту. У разгледжаных вершах і паэмах антонімы служаць для стварэння такіх стылістычных фігур, як антытэза, амфітэза, дыятэза, фігур раздзялення, чаргавання, супярэчнасці, пераўтварэння.

Антытэза, якая найбольш ярка адлюстроўвае прыроду антаніміі, падкрэслівае максімальны кантраст паміж палярна супрацьлеглымі паняццямі. Напрыклад: Самыя раннія – веснія воды, Самыя познія – *цені змяркання, Самыя лёгкія – шчасныя гіды, Самыя цяжкія – слёзы расстання, Самыя ціхія – сцежкі дубровы, Самыя звыкія – родныя гукі, Самыя чорствыя – крыўдныя словы, Самыя чужыя – матчыны рэжы. Найсаладзейшыя – ў лесе маліны, А найгарчэйшыя – дні на чужыне* [2, Т. 3, с. 269–270]; Ёсць не меней важныя, Як дзяржаўныя, Хоць і не астаўбаваныя, Граніцы і Граціцы паміж праўдай і няпраўдай, Паміж чорным колерам і белым, Дружбаі і варожасцю, Быццём і небыццём, Жывой вадой і мёртвай... [2, Т. 5, с. 278]; Ададу струны зорам, Сум – *вербам, калінам, А радасць – азёрам, а рэха – даўнаму* [2, Т. 1, с. 147]; Замятае дарогі зіма. Словы песні снуюцца: Што ад мілага вестаўням; Ад нямілага шлюцца [2, Т. 2, с. 299]; Прызнацца, каб дазволілі і мне, А з вота я і справіўся б з табой, Бо там, за Пірэнеямі, Адкрыты бой пачаўся Між цемрай і святлом, Між смерцю і жыццём [2, Т. 7, с. 237] і інш. Антытэза ў прыведзеных прыкладах прадстаўлена як лексічнымі (ранні – позні, лёгкі – цяжкі, ціхі – звонкі, чорствы – чулы, найсаладзейшыя – найгарчэйшыя, белы – чорны, дружба – варожасць, жывы – мёртвы, радасць – сум, святло – цэпра, жыццё – смерць), так і граматычнымі (праўда – няпраўда, быццё – небыццё, мілы – нямілы) антонімамі.

Занатавана некалькі прыкладаў разгорнутай антытэзы: Ды сёння не мог я прайсці, не спыніцца і не падзвіцца, як праз пальцы сонца Дождж прасяецца з куваннем

зяюлі, Як сад трапяткімі вуснамі лісця З рога вясёлкі п'е весною свежасць, Як ты нясеш вёдры з крынічнай вадою: Ё адным – радасць стрэчы, Ё другім – сум расстання [2, Т. 5, с. 80]; Знаць, таму, каб іх [птушак] паслухаць, Сонца ў нас раней усходзіць і пазней, *дзе б ні было там, За дрымотны лес заходзіць* [2, Т. 5, с. 280]; Яны [казкі] вучаць Родную мову любіць, На крылах юнацтва Ёздымацца пад хмары, З няпраўдай змагацца, А з праўдай дружыць і аб недасяжным і сонечным марыць [2, Т. 3, с. 219].

Кампанентамі антытэзы з'яўляюцца і кантэкстуальныя (індывідуальна-аўтарскія) антонімы, якія сваім унутраным зместам, навізной робяць мову твораў аўтара самабытнай і трапнай. У вершы «Трактат аб паэзіі» Максім Танк, заклікаючы сучаснікаў быць пільнымі, піша: Не забывайце ж Пра век, у якім мы жывём: Век супярэчнасцей грозных Паміж пуцяводнымі зорамі і зорамі згаслымі, *Паміж* кавалкам хлеба і кавалкам цэгля астражнай, *Паміж* глыткам жывой вады – і агрутнай, *Паміж* зялёным полымем лісця – і голымем крэматорыя, *Паміж* струнамі скрыпак, цымбал – і струнамі дрот каліцага, *Паміж* павістам крыл галубіных Пікаса і куль... [2, Т. 3, с. 255–256]. Па-за кантэкстам гэтыя словазлучэнні і асобныя лексемы, безумоўна, не ўступалі ў антанімічныя адносіны, аднак для мастацкага твора – гэта сапраўдная згодка, якая дапамагае стварыць адмысловыя зракавыя вобразы, пабудаваныя на кантрасце. Аналагічная ілюстрацыя кантэкстуальнай антытэзы ў вершы «Якубу Коласу»: Каб гэтак прайсці шлях жыццёвы бясконцы: Ад долі лапцюжнай да яснага сонца, *Ад* крошак батрачых да хлеба і солі, *Ад* кратаў астражных да шчасця і волі, *Ад* вузкіх палосак да ніў неабдымных, *Ад* песень гаротных да велічных гімнаў <...> *Між* трэба было ў грудзях сілы без меры і ў будучыню непахісную веру [2, Т. 2, с. 325]. Тут антытэзу ўтвараюць кантэкстуальныя рады ясна сонца – доля лапцюжная, хлеб і соль – крошкі батрачыя, неабдымныя палоскі – вузкія палоскі (адпавядаюць моўным антонімам багацце, дабрабыт – беднасць, нястача); шчасце і воля – кратаў астражных (суадносяцца з моўнымі антонімамі свабода, воля – прыгнёт, няволя); велічныя гімны – песні гаротныя (адпавядаюць моўным антонімам радасць, шчасце – гора, бяда).

Як слушна заўважае Л. А. Новікаў, «супрацьлегласці могуць у тэксце не толькі супрацьпастаўляцца, але і складвацца, спалучацца, а таксама супастаўляцца, раздзяляцца, чаргавацца, параўноўвацца, дапаўняць адна адну і г.д.» [1, с. 229].

Самай пашыранай у прааналізаваных творах Максіма Танка з'яўляецца стылістычная фігура амфітэза (або фігура злучэння). Кампаненты антанімічных радоў тут не супрацьпастаўляюцца, а злучаюцца, складваюцца ў адно цэлае, паказваюць на поўны ахоп прасторы, на бесперапыннасць дзеяння і г.д. і адпавядаюць такім словам, як:

а) «усё»: Слаўны майстар Бенвенута раіў, як міне год сорах, Апісаць свае прыгоды, *Усё*, што зведаў: шчасце, гора, *Свае пошукі і ўдачы, Свае* радасці, пакуты... *Як жа, хлопцы, не паслухаць Мудрых словаў Бенвенуты!* [2, Т. 3, с. 60]; Як хутка дні і ночы *У* беззваротны вырай Кудысьці адлятаюць! А ты марудзіш недзе і да мяне не едзеш [2, Т. 5, с. 194]; *І* ўсё іх дзівіла ў нас: *І* беднасць зямлі, *І* багацце, *Палёў хараство, І* вясна, *І* нашы лавовыя лапці [2, с. 148]; Тады так радасна было, Прысеўшы за сталом, *І* лусту ўзяць у рукі, *І* бульбіну ў соль памачыць, *І* лыжкай зачарпнуць бацвіння. *І* смачнае было ўсё – Словы і маўчанне [2, Т. 4, с. 47]; Абрыва ўсё ў вандроўцы дальняй – Чужая соль, і хлеб чужы, *І* штэль, *і* шторм дзесяцібальны, *З* якім нялёгка падружыць [2, Т. 3, с. 189] і інш.;

б) «усякі», «усе»: Што такое вясна? Вы, пэўна, Начытаўшыся ўсялякай дрэні – *І* рыфмаванай, *і* нерыфмаванай, *Якой грош цана, – Думаеце ў захапленні: Кветкі, салаўі і цішыня* [2, Т. 3, с. 305]; А песня падарожная складаецца з шуму Вятроў і птушынага шчабятання, *З* вясёлых і невясёлых думаў *І* нават з маўчання... [2, Т. 4, с. 112]; *О*, каб сустрэць мне тых, хто б дараваў Мае грахі нявольныя і вольныя! *Ана-*

ла зорка на пагоркі польныя Ў дым траў [2, Т. 5, с. 90]; Чорны жаўранак Афрыкі, Вуліц Гарлема, І нашто табе ўсе – Гэты зброд і багема?! [2, Т. 3, с. 180]; Заўсёды, убачыўшы чаргу, Пытаемся: – Хто апошні? Калісьці перада мной Стаялі: дзед, бабка, бацькі, Далёкія і блізкія сваякі, Знаёмыя... Не знаю, як так здарылася, Што зараз і на Радаўніцы Іх не бачу і маю ў каго запытаць: – Хто апошні? [2, Т. 6, с. 134] і інш.

в) «заўсёды»: Ля расстаянага гасцінца Шумяць вербы-чараўніцы. Дзень і ноч яны варожаш І праезджым, і праходжым [2, Т. 4, с. 108]; Як я рад, сасна, што ты ўсё помніш гэта. І зайздросчу, што знайшла ў сабе ты сілы Зелянец зноў, спяваць зімой і летам Тут, дзе я стаю, маўклівы і пахілы [2, Т. 4, с. 62]; Сум грудзі сціскае. Цябе, мой каханы, І позна, і рана Паны ўжо шукаюць [2, Т. 7, с. 40] і інш.

г) «адусюль», «усюды»: Ён [Вяль] у шуме ветру, у калоссях жыта, Як жывы гавора перазвонам струн... І на голас песні з захаду, з усходу, З поўначы сцюдзёнай, з дальняга паўдня З сохамі крывымі шмат прыйшло народу, Што маглі б рукамі нат зямлю падняць [2, Т. 7, с. 89]; А слугі спераду і ззаду – Кругом стаяць напаягатове, Каб выпяўняць цара загады. На лавах, на сталах дубовых Нямаю мёду, рыбы свежай, Хлябоў, звяроў і птушак дзікіх З глыбін Палесся, з Белавежы... Аж не надзвіцца Музыка!... [2, Т. 1, с. 173]. У прыведзеных прыкладах амфігэза прадстаўлена як моўнымі (лексічнымі і граматычнымі), так і кантэкстуальнымі антонімамі.

Дыятэза (стылістычная фігура нейтралізацыі) адмаўляе, нейтралізуе кампаненты антанімічнага рада. Умоўна дыятэза адпавядае формуле «ні х, ні у»: Здаецца, мы вачэй людскіх Асцерагаліся, Ні пры сваіх, ні пры чужых Не сустракаліся [2, Т. 3, с. 101]; І зноўку трава густая Зазелянее ў полі – Трава, якая не знае Ні шчасця жыцця, ні болю [2, Т. 5, с. 51]; Не, гэта – не музей, Яшчэ адзін круг сталя, І, можа, круг апошні, За якім не знойдзем Ні жыцця, ні смерці [2, Т. 5, с. 122]; Яго [крыж] паставілі аднойчы У нас на ўскараіне сяла, Каб да людзей ні ўдзень, ні ўночы Бяда ліхая не прыйшла [2, Т. 6, с. 166] і інш.

Стылістычную фігуру раздзялення ўмоўна можна праілюстраваць формуламі «х ці у», «х або у». Напрыклад: «Сёння ў рэспубліцы снег...». Зноў забыліся сіноптыкі ўдакладніць: Мокры ці сухі, лагодны ці кусючы... [2, Т. 4, с. 291]; Вы памыляецеся, Калі хваліце Ці асуджаеце яго, Бо сапраўдны паэт Адкрывае новыя ісціны, А яны ніколі не нараджаюцца бясспрэчнымі [2, Т. 5, с. 208]; Добра, што правялі ў сяле водправод. Але ўжо з пустымі ці поўнымі ведрамі Ніхто на вуліцы не папярэдзіць, Як цябе чакае дзень [2, Т. 6, с. 62]; Можа, я такі няўжыўчывы, Што не знаю ніво на а дня, Каб не спрачаўся: То з дажджом, які ідзе неўпапад, То з ветрам, то з дарогай, то з часам, які часта спяшаецца або марудзіць, абнадзейвае або засмучае [2, Т. 6, с. 66]; Старасць – час, калі не маеш права, Апроч сну, адпачынку, спакою, Ні на дзень ад класі свае справы, Стрэчы з радасцю або з бядою [2, Т. 3, с. 261] і інш.

На паслядоўную змену працэсаў, з'яў, прыкмет паказвае стылістычная фігура чаргавання (формула «то х, то у»): Скрыпка скардзіцца за сцягою, То голасна, то ціха ўздыхае. Можа, я вінават перад ёю Ў гэты вечар мая? [2, Т. 4, с. 74]; Можа таму, што ў маладосці Часта прыходзілася даношваць Нечыя боты, Не цягну вопратку, Якія заўсёды былі То завялікія, То замалыя, – Я цяпер асцерагаліся чужых думак [2, Т. 4, с. 90–91]; Кожны дзень спрачаюся Са сваім неадлучным цем'ем: То ён мяне паказвае веліканам, Якога я сам пачынаю баяцца, То – гномам, абезгалоўеным сякерай сонца, На якога смешна глядзець [2, Т. 4, с. 189–190] і інш.

Энас стылістычнай фігуры супярэчнасці заключаецца ў падкрэсленым выражэнні неадпаведнасці, супярэчлівай сутнасці душы чалавека або нейкай з'явы: Росы буйныя на паўцінкі Звоняць звонам шарахавак сініх, Ад якога град восенню слотнай Ў сэрцы светла і нека маркотна. Светла ад успамінаў, сагрэтых Непаўторнымі промямі лета, І маркотна, што за небакраем Беззваротна яны дагараюць [2, Т. 4,

с. 233]; Але не толькі ты, ніхто ў жыцці Мяне не змусіць век з яе сысці. Усё мне дагадо ты клянеш. І ад нянавісці твая любоў, Як той палын з-пад узараных меж, Які, відаць, не на дабро ўзыхішоў [2, Т. 7, с. 134].

Зафіксаваны адзін прыклад (паэма «Люцыян Таполя») стылістычнай фігуры пераўтварэння, якая паказвае пераход адной з'явы ў іншую: Пад яго рукамі, Бы ад нейкіх чараў, Ажывала нават нежывое, Немагчымае рабілася магчымым... [2, Т. 4, с. 200].

Такім чынам, усе стылістычныя фігуры пабудаваны на антонімах, як моўных, так і кантэкстуальных, аднак функцыі, якія яны выконваюць у паэтычных творах Максіма Танка, неаднолькавыя. Кожная стылістычная фігура мае сваё прызначэнне.

ЛІТАРАТУРА

1. Новиков, Л. А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в языке) / Л. А. Новиков. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1973. – 290 с.
2. Танк, М. Забор тораў : у 13 т. / М. Танк / НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск : Беларуская навука, 2006–2012. – 13 т.

Асташчык Т. А. (Мінск, Беларусь)

СТРУКТУРАВАННЕ АД'ЕКТЫўНАЙ ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАЙ ГРУПЫ «ПСІХАЛАГІЧНЫ СВЕТ ЧАЛАВЕКА» ПРАЗ НЕКАДЫФІКАВАНЫЯ АД'ЕКТЫўНЫЯ КАМПАЗІТЫ

Псіхалагічны (унутраны) свет чалавека (ПСЧ) разглядаецца ў артыкуле як «цэласнае псіхічнае» і ўключае ў сябе комплекс складнікаў: эмацыянальнае з'явы, кагнітыўную сферу, сістэму светапогляду, матывацыйную сферу [1], асабліваці ўспрымання органамі пачуццяў, мову і маўленне. Ад'ектыўная лексіка-семантычная група (ЛСГ) «ПСЧ» прадстаўлена некадыфікаванымі ад'ектыўнымі кампазітамі (НАК), якія апісваюць псіхічныя працэсы, станы і ўласцівасці асобы. Пад НАК разумюцца індывідуальна-аўтарскія складаныя прыметнікі ці аддзяслоўныя ад'ектыўныя складаныя комплексы, не зарэгістраваныя нарматыўнымі слоўнікамі беларускай мовы. Матэрыялам для даследавання паслужылі 558 НАК, сабраных метадам скразной выбаркі з беларускіх мастацкіх праявічных тэкстаў 20–30-х гадоў ХХ стагоддзя.

У сувязі з тым, што НАК – неаднакампанентная адзінка, якая мае неадназначную семантычную структуру, абумоўленую накладаннем, «сплавам» некалькіх значэнняў, пры характарыстыцы ПСЧ праз НАК немагчыма дакладна размежаваць псіхічныя працэсы, псіхічныя станы і псіхічныя ўласцівасці асобы. Спецыфікай індывідуальна-аўтарскага паходжання НАК і іх арыентаванасцю на вобразную вербалізацыю феноменаў ПСЧ можна патлумачыць сінтэз рацыянальнага і эмацыянальнага ў семантычнай структуры НАК. Таму прыведзеная ніжэй класіфікацыя складзена з улікам «семантычных абертонаў», якія рэалізуюць НАК у пэўным кантэксце, і ілюструе фрагмент моўнай (не канцэптуальнай) карціны свету.

У сувязі з нерэфэрэнтнасцю НАК і іх моцнай дыскурсіўнай залежнасцю ад азначаемых слоў пры ажыццяўленні семантычнай класіфікацыі НАК падаецца лагічным кіравацца семантычнай сферай субстантываў, «на заказ» якіх і ўтвораны той ці іншы НАК. Пры катэгарызацыі НАК мэтазгодна адштурхоўвацца ад бліжэйшага ідэнтыфікатара, пад якім разумеецца найбольш відавочнае, «гучнае», актуальнае значэнне азначэмага слова. «Правіла бліжэйшага ідэнтыфікатара» дазваляе прадставіць НАК адносна сістэматызавана і зручна для пошуку, нягледзячы на іх «неаднаслоўную» семантычную структуру. Так, напрыклад, НАК гуліва-прарэзівы ў межах аказіянальнага мо-